

ENKELE ZUID-NEDERLANDSE IMITATIES VAN AMSTERDAMSE MUNTGEWICHTDOOSETIKETTEN

INLEIDING

In de 17de en 18de eeuw waren in de Noordelijke Nederlanden diverse balansmakers werkzaam, die onder andere muntgewichtdozen op de markt brachten. Deze dozen waren voor het publiek een handig hulpmiddel bij de gewichtscontrole van te ontvangen geldstukken. Het nawegen was nodig om te kunnen vaststellen of de munt wel volwichtig was en voor de volle koers geaccepteerd kon worden, danwel of hij gesnoeid was en er dus een korting toegepast diende te worden.

Zo'n houten muntgewichtdoosje bevatte steeds een gevoelig balansje en een reeks messingen blokjes, ieder van de massa van een afzonderlijke muntsoort. De grootte van de doos was bepalend voor het aantal blokjes, dat varieerde van bijna 10 tot circa 40 stuks. De inhoud bestond uiteraard uit de in de muntomloop meest voorkomende soorten. Om de blokjes te kunnen onderscheiden, voorzagen men ze van een vereenvoudigde, schematische weergave van de beeldenaar van de corresponderende muntsoort. Tegen de binnenkant van het deksel werd vaak een bedrukt papiertje geplakt met daarop naam en adres van de balansmaker, het etiket. Soms ook gebruikte men zogenaamde algemene etiketten zonder de eigen naam, terwijl de naam met inkt op de rand van de doos werd geschreven, net onder het etiket. Ook komen dozen zonder etiket voor. De produktie van muntgewichtdozen vond hoofdzakelijk plaats in Amsterdam; dozen uit Rotterdam, Middelburg en enkele andere plaatsen in de Noordelijke Nederlanden zijn veel schaarser.

Muntgewichtdozen zijn ook in vele andere landen gemaakt, eveneens deels met en deels zonder etiket. In dozen van Duitse, Zuid-Nederlandse, Engelse of Spaanse makelij, treft men soms een etiket aan dat duidelijk geïnspireerd is op een Noord-Nederlands etiket; het compositieschema komt overeen, of één of meer decoratieve figuren zijn overgenomen. Deze etiketten zijn echter steeds duidelijk herkenbaar als niet afkomstig uit de Noordelijke Nederlanden. De vreemde taal, de vermelding van de woonplaats en het gebruik van het eigen stadswapen sluiten iedere verwarring omtrent de herkomst uit. Een uitzondering op die herkenbaarheid wordt gevormd door enkele etiketten van Zuid-Nederlandse origine (met Nederlandstalige opschriften), die het Noord-Nederlandse origineel zeer dicht benaderen. In sommige gevallen is het etiket voorzien van een adres in Antwerpen of Gent, soms ook van het Antwerpse stadswapen. Er bestaan echter versies die het Amsterdamse stadswapen of een Amsterdams adres vertonen, terwijl zij in de Zuidelijke Nederlanden zijn gegraveerd en ingeplakt.

Deze afgeleide etiketten zijn het onderwerp van dit artikel. Steeds is het Noord-Nederlandse voorbeeld als uitgangspunt genomen van de navolgingen uit het Zuiden en is vermeld op welke punten de nabootsing afwijkt. Ook worden de diverse varianten behandeld, omdat zij onderlinge verbanden duidelijker maken. Bovendien hebben die varianten een zekere daterende waarde, want zij

zijn in een bepaalde volgorde ontstaan en impliceren dus een relatieve chronologie. Eerst moet echter nog iets worden opgemerkt over de voorstellingen op de etiketten, over de datering en over de technische aspecten van de vervaardiging.

VOORSTELLINGEN

De hier besproken etiketten (1) behoren alle tot hetzelfde hoofdtype : een centrale voorstelling van één of twee figuren met de Dood onder een dak met wapen of arabesk erboven, vergezeld van 13-14 muntgewichtblokjes. Bij verdere verdeling valt het hoofdtype uiteen in een drietal subtypes.

1. scène met een schrijvende man en een tellende vrouw aan een tafel, naast hen de Dood met zandloper en speer voor een glas in lood-raam, op de voorgrond twee geldkisten met platte deksels en onderaan een verwijzing naar de Bijbel ; het geheel geplaatst in een omlijsting van pilasters en een recht dak, bovenop een gekroond stadswapen in een cartouche.
2. scène met een schrijvende man en een tellende vrouw aan een tafel, naast hen de Dood met zandloper en speer, op de voorgrond twee geldkisten waarvan één met een bol en één met een plat deksel en op het tafelkleed een verwijzing naar de Bijbel ; het geheel geplaatst in een omlijsting als voren.
3. scène met een wegende man en een graaiende Dood aan een tafel, op de voorgrond gesloten geldkisten en aan de wand een verwijzing naar de Bijbel ; het geheel geplaatst in een omlijsting van zuilen en een gebogen dak, bovenop een arabesk.

Bij alle drie subtypes staat links- en rechtsonderaan een tekstblokje met een Bijbelse sprak of naam/adres van de balansmaker. Soms is een deel van die informatie weergegeven op één regel helemaal onderaan het etiket. Het aantal afgebeelde muntgewichten is stabiel, met dien verstande dat er steeds 13 zijn als er een tekstblokje aanwezig is of 14 als er geen tekstblokje op het etiket staat. De geïllustreerde muntsoorten zijn echter niet steeds dezelfde ; soms werd een bepaald muntgewichtje vervangen door een ander als een veranderde samenstelling van de muntcirculatie dit wenselijk maakte. Uiteraard verving men dan ook de naam ervan.

DATERING

Behalve de naam van de desbetreffende muntsoort, vermeldt het etiket ook vaak de waarde ervan in guldens en stuivers. De koersen op de hier behandelde Noord-Nederlandse etiketten komen steeds precies overeen met de tarifiering die de Staten-Generaal vaststelden in 1622 en opnieuw geldig verklaarden in 1626 en 1633. In 1638 werd een iets hogere tarifiering verordonneerd, die in 1645 weer een fractie werd opgetrokken (2). Op andere, iets jongere Noord-Nederlandse muntgewichtdoosetiketten is de tarifiering van 1638 nooit gebruikt, die van 1645 daarentegen weer wel. De hier behandelde Noord-Nederlandse etiketten zijn alle zeker op zijn vroegst in 1622 en waarschijnlijk op zijn laatst in 1645 ontstaan. De Zuid-Nederlandse etiketten

met koersen moeten alle dateren van 1644 of later, omdat daarop nauwgezet de Zuid-Nederlandse tarifiering van dat jaar gevolgd is (3). Op deze regel bestaat slechts één uitzondering, maar dat betreft dan ook een zeer slaafse nabootsing waarop alle details van het voorbeeld zijn overgenomen behalve de naam van de balansmaker (4).

VERVAARDIGING

De in dit artikel besproken en geïllustreerde mungewichtdoosetijketten, zijn alle gedrukt d.m.v. een koperen plaat waarin een graveur eerst de voorstellingen en teksten sneed. Uiteraard bracht hij de gravure in spiegelbeeld in het koper aan, zodat de afdruk op papier weer "normaal" werd. Bij sommige van de Zuid-Nederlandse navolgingen nam de graveur niet de moeite de oorspronkelijke voorstelling die hem als voorbeeld diende, in zijn koperplaat "om te draaien". Het resultaat was, dat op de afdruk van de nieuwe koperplaat de voorstelling spiegelbeeldig werd - slechts de letters en cijfers waren in zo'n geval door de graveur omgedraaid, omdat zij anders onleesbaar zouden zijn. Na het drukken van de eerste oplage werd de koperplaat bewaard om zonnodig later nog eens gebruikt te worden. Ongewijzigde herdrukken onttrekken zich aan onze waarneming, maar soms wenste de balansmaker een aanpassing in adres, koers, of muntsoort en vaak bleven sporen van zo'n verandering zichtbaar. Details van voorstelling en tekst konden vrij gemakkelijk worden gewijzigd in de koperplaat. Het koper rond het desbetreffende detail werd een beetje weggeschraapt, zodat er a.h.w. een kuiltje ontstond in de drukplaat; in de bodem van het kuiltje werd vervolgens het nieuwe detail gegraveerd. Bij het maken van afdrucken leverde dit kuiltje geen problemen op, omdat de grote druk van de drukpers en een stuk vilt op het papier ervoor zorgden dat koperplaat en papier overal voldoende contact hadden om de inkt van de drukplaat te laten vasthechten aan het papier. Zulke veranderingen werden soms diverse keren achter elkaar met tussenpozen doorgevoerd. De zo ontstane verschillende versies van één en dezelfde drukplaat noemt men "staten". Aan de eerste staat is niets bijzonders te ontdekken, maar doorgaans is aan de tweede of derde staat wel te zien dat de koperplaat een latere bewerking ondergaan heeft: de uitvoering van dat ene detail is anders dan die van dergelijke details elders op het etiket, of het gebruikte lettertype wijkt af. Soms zijn van de oorspronkelijke gravure nog sporen zichtbaar in een latere staat, omdat de graveur het kuiltje niet voldoende heeft uitgeschuurd voor hij aan het nieuwe detail begon. Overigens zijn het juist deze sporen van oude details die het mogelijk maken om in onduidelijke gevallen toch vast te stellen wat de ontstaansvolgorde van de diverse staten is.

Een deel van de etiketten is gesigneerd door de graveurs. Daaronder worden zowel heel bekende namen aangetroffen, als ook namen die men vergeefs zoekt in kunstenaarslexica en standaardwerken over Nederlandse prentkunst.

Op de Noord-Nederlandse etiketten die in dit artikel aan bod komen, figureren de volgende signaturen: *Blon fecit*, *Le Blon fecit* en *S. Oort fecit*. Beide eerstgenoemde zijn ongetwijfeld van dezelfde kunstenaar, zoals te zien is aan de overeenkomst in lettervormen en in de afwerking van details. Het betreft zonder twiifel Michel le Blon, werkzaam te Amsterdam tussen 1610 en

1658 (5). Van S.Oort ontbreken verdere gegevens, terwijl ook geen ander werk van hem bekend is. Het woordje *fecit* achter de namen betekent "heeft dit gemaakt". Op de Zuid-Nederlandse etiketten vindt men de signatuur *Jan Verhoveu exc.* (= *excudit*, "heeft dit uitgegeven"). Een prent- of boekuitgever van die naam heb ik niet kunnen vinden. Het woord *excudit* werd ook wel gebruikt door graveurs die zelf hun prenten drukten en uitgaven, maar zelfs met die kennis is identificatie niet goed mogelijk. Toewijzing van de etiketten van Jan Verhoveu aan de Mechelse historieschilder Hans/Johannes Verhoeven (1600-1676) is zonder grond (6). De onbeduidend genoemde 17de eeuwse kopergraveur Joan Verhaeven/Verheeu (7) lijkt dan - juist door die weinig positieve kwalificatie - nog het meest in aanmerking te komen, want zijn etiketten steken in artistiek gehalte inderdaad mager af bij die van zijn voorbeelden.

CATALOGUS

De etiketten heb ik een nummering gegeven, waarin de volgende elementen verwerkt zijn :

- het subtypenummer (eerste cijfer) ;
- het volgnummer binnen het subtype (tweede cijfer), waarbij het voorbeeld steeds het cijfer 0 kreeg ;
- de rangletter (achter de beide cijfers) die de staat aangeeft.

Na het catalogusnummer zijn de balansmakersnaam, het adres en een eventueel jaartal weergegeven, zoals op het etiket zelf vermeld staat. Tussen haakjes zijn voorzover bekend de jaartallen van geboorte, huwelijk, overlijden en enkele andere gebeurtenissen opgenomen, evenals soms de jaartallen op muntgewichtmerken of muntgewichtdozen van zijn hand (8). Ingeval een etiket geen balansmakersnaam vertoont en dus voor gebruik door diverse balansmakers geschikt was, wordt het "algemeen" genoemd.

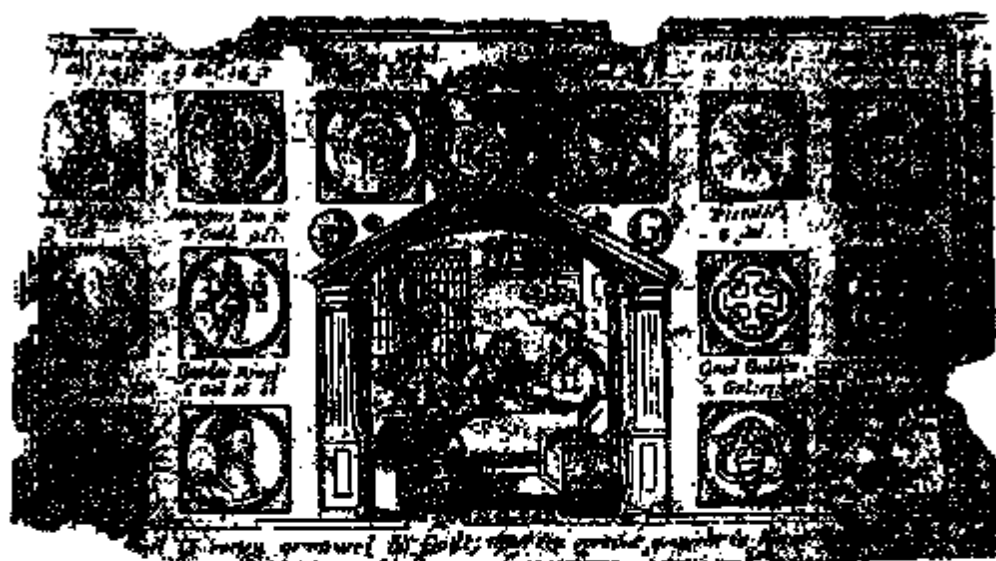

10 ISAAC ABRAHAMSEN. VERGULDE BALANS - NUWENDYCK, AMSTERDAM
 (* 1612 Emmerik, 1648 poorter Amsterdam, ca 1655 Amsterdam, + ...)
 (merken met jaartallen op muntgewichtblokjes uit 1642-1662)

- = wapen van Amsterdam, tarifiering 1622 Noordelijke Nederlanden

Gewoonlijk bestaat de sierrand boven en opzij uit een herhaling van schuine en in elkaar overvloeiende lijntjes, ongeveer zoals een touw eruit ziet of zoals de kabelrand op sommige munten (zie de etiketten uit subtypes 2 en 3). Op dit etiket van Abrahamsen is de sierrand echter opgebouwd uit een zich herhalende reeks cirkeltjes en ruitjes.

Onder de Noord-Nederlandse is dit het enige etiket met een dergelijke rand. Het voorkomen van dezelfde rand op de Zuid-Nederlandse etiketten bewijst wel dat zij van Abrahamsens etiket zijn afgeleid.

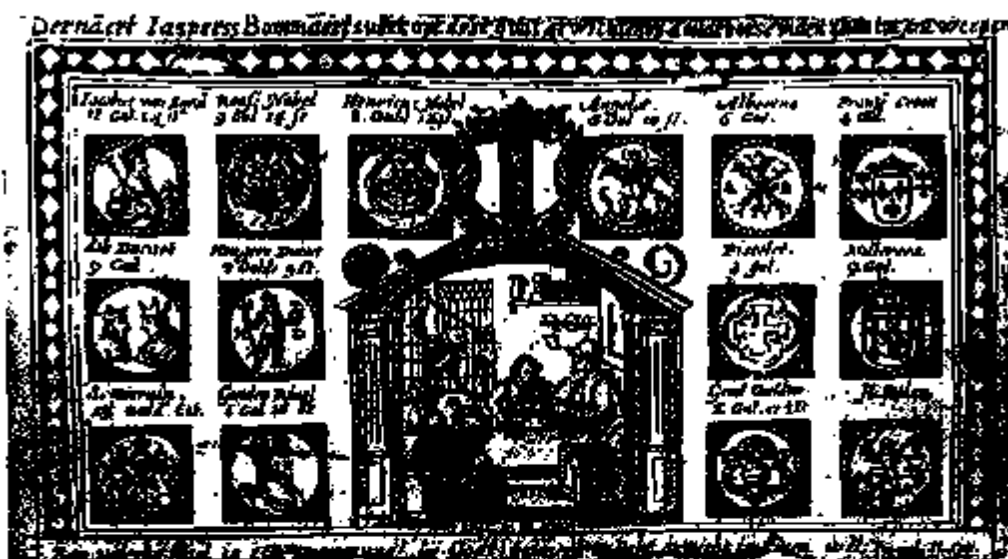

11a BERNAERT GASPARSSEN BOMMAERTS, GULDEN SALM, ANTWERPEN

(* 1610 Antwerpen, oo 1632 en 1653 Antwerpen, + ... Antwerpen)

- = wapen van Antwerpen, Larifiering 1644 Zuidelijke Nederlanden
- = afleiding van 10, met aanpassingen :
  - Antwerps wapen in bladerkrans i.p.v. Amsterdams wapen in cartouche
  - spreuk i.p.v. adres op regel onderaan, naar i.p.v. spreuk in blokje rechtsonder
  - jacobus i.p.v. friese ridder, soeverein i.p.v. ridder, keel i.p.v. 1/2 ridder

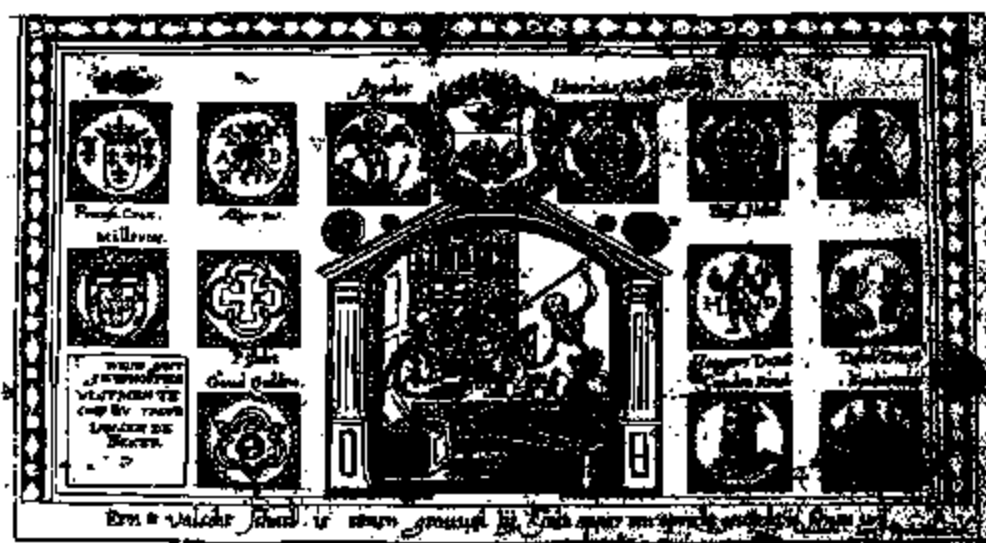
De herkomst van de als omlijsting van het stadswapen gebruikte bladerkrans is onbekend.

116 BERNAERT JASPERSE BOMMAERTS, OUDE BORSE - SALM, ANTWERPEN
(als vooran)

- wapen van Amsterdam, tarifiering 1644 Zuidelijke Nederlanden
- tweede staat van 11, met aanpassingen :
  - Amsterdams wapen i.p.v. Antwerps wapen
  - naam en adres bovensan toegevoegd
  - rijder i.p.v. naam en adres in blokje rechts-ouder

Op de eerste zowel als de tweede staat van 11 is nog juist zichtbaar bij albertus, franse croon, dob. duccat en milleroes, dat behalve een aantal guldens oorspronkelijk ook een getal in stuivers vermeld is geweest ; dit laatste is weer uit de koparplaat verwijderd.

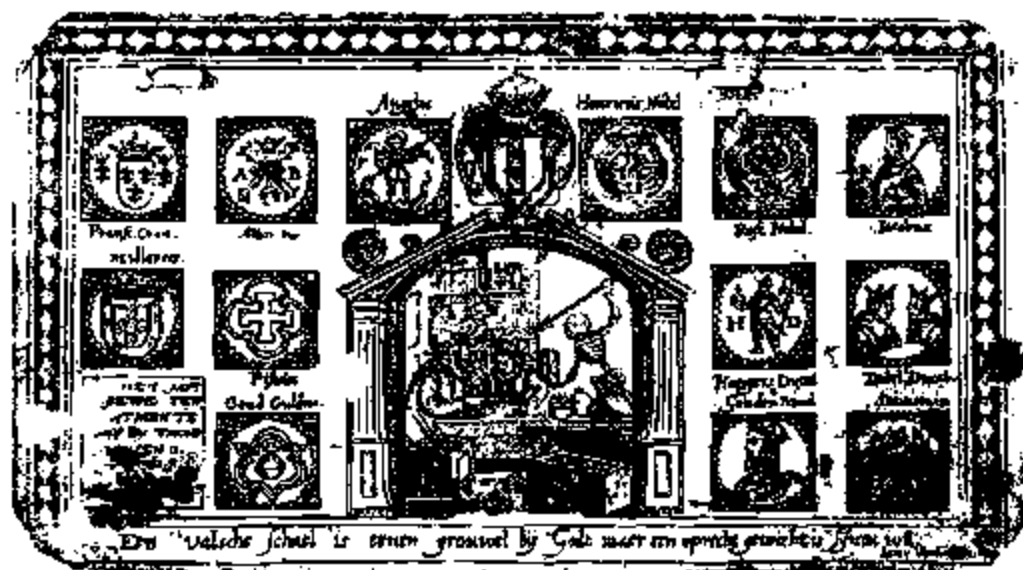

12a JACOB JANSEN DE BACKER

(* 1618 Antwerpen, + 1688 Amsterdam)
 (muntgewichtdozen uit 1644-1669)

- wapen van Antwerpen, geen tarifiering
- = signatuur : Jan Verhoven exc.
- = spiegelbeeldige afleiding van 11a, met kleine aanpassingen :
  - glas in lood-raam weggelaten en de verwijzing op de grond oningevuld
  - koersen weggelaten

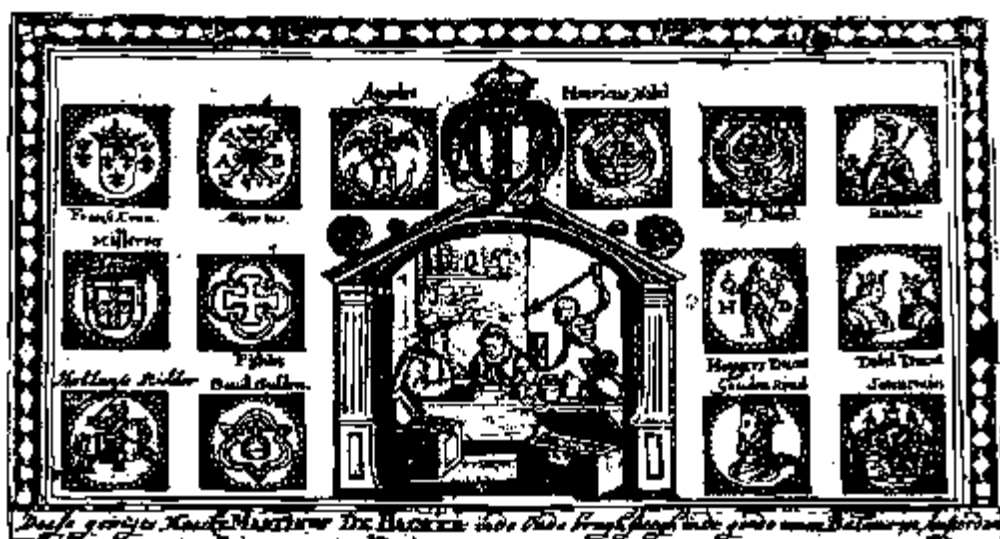

12b JACOB JANSSEN DE BACKER
(als voren)

- wapen van Amsterdam, geen tarifiering
- signatuur : Jan Verhoven exc.
- tweede staat van 12, met aanpassingen :
  - Amsterdams wapen in cartouche i.p.v. Antwerps wapen in bladerkrans

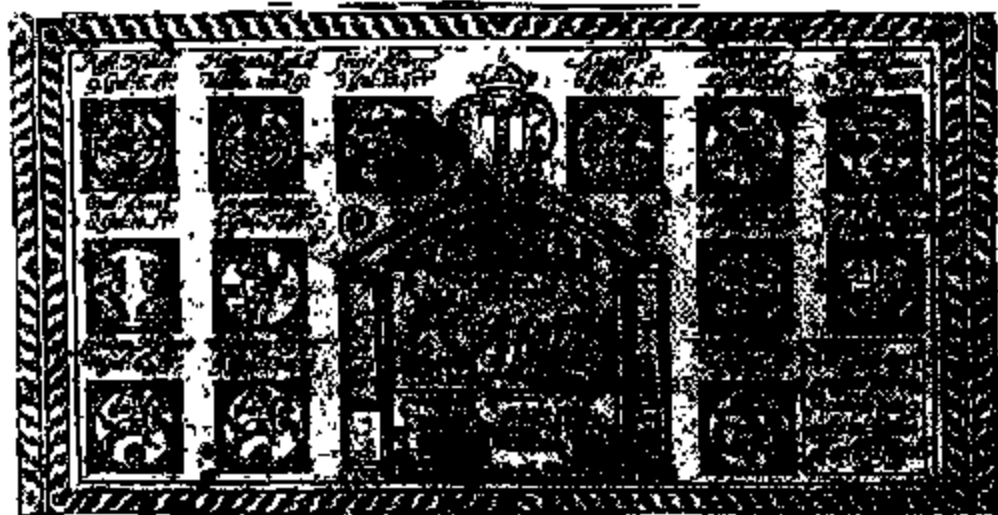
Om de cartouche en in het wapen zijn nog resten te zien van de verwijderde bladerkrans met Antwerps wapen van de eerste staat.

12c MARTINUS DE BACKER, OUDE BRUCHSTEECH - COUDE MUNTBALANS,
AMSTERDAM

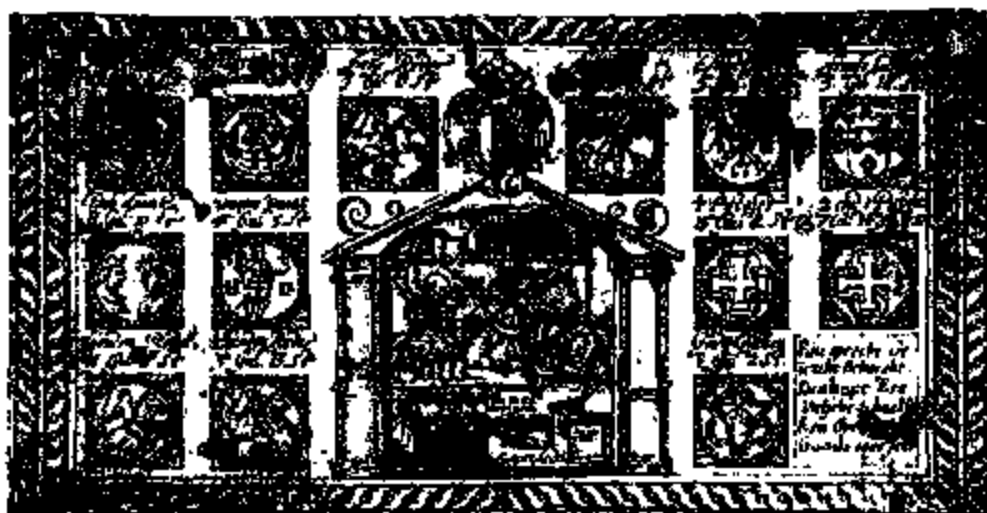
- (I : *.... Antwerpen, + 1692 Amsterdam ; broer van Jacob Jansen ?)
 (II : *1661 Amsterdam, + 1750 Amsterdam ; kleinzoon van Jacob Jansen)
 (III : *1717 Amsterdam, + ... Amsterdam ; kleinzoon van Martinus II)

- wapen van Amsterdam, geen tarifiering
- komt voor in een doos uit 1750
- derde staat van 12, met aanpassingen :
  - naam en adres i.p.v. spreuk en signatuur
  - rijder i.p.v. naam linksonder

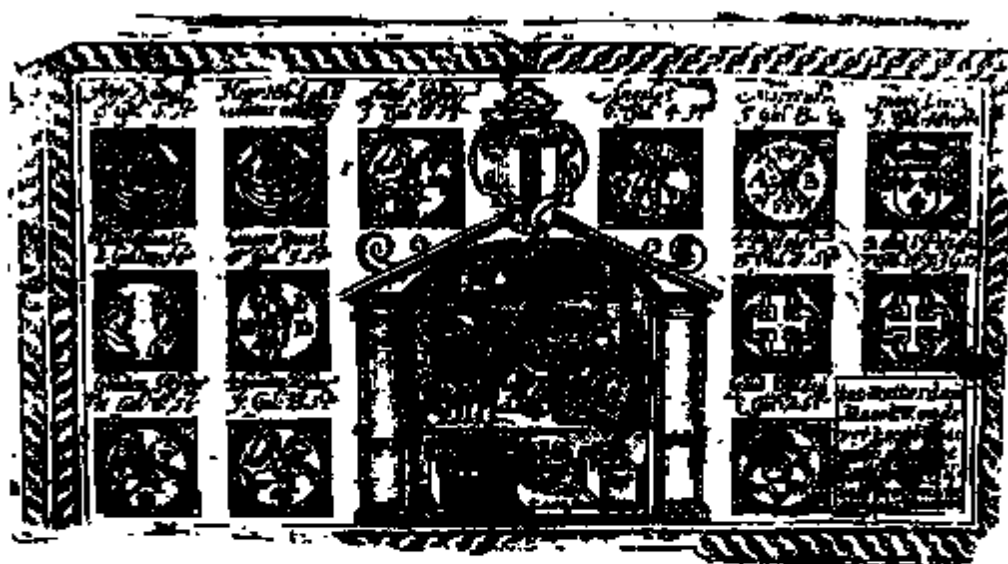
20 ALGENBEN (NOORD-WEDERLANDS)

- wapen van Amsterdam, tarifiering 1622 Noordelijke Nederlanden
- komt voor in een doos uit 1629
- signatuur : Le Blon fecit

21a ALGEMEEN (NOORD-NEDERLANDS)

- = wapen van Amsterdam, tarifiering 1622 Noordelijke Nederlanden
- komt voor in een doos van Gillis Joerse, Rotterdam
- signatuur : S. Oort fecit
- = afleiding van 20, met aanpassing :
  - spruk i.p.v. tekst in blokje rechtsonder

21b GIELLIS JOERSE, HOOTSTECH (HOOPDSTREG) - SINZ GOUTGEWICHT,
ROTTERDAM

(* ....., ca 1631 Rotterdam 2, 1634 huis Rotterdam, + 1664
Rotterdam)

= wapen van Amsterdam, tarifiering 1622 Noordelijke
Nederlanden

= signatuur : S. Gert fecit

= tweede staat van 21, met aanpassing :
- adres i.p.v. spreuk in blokje rechtsonder

In het tekstblokje rechtsonder zijn vagelijk nog res-
ten te zien van de verwijderde sprauk van de eerste
staat.

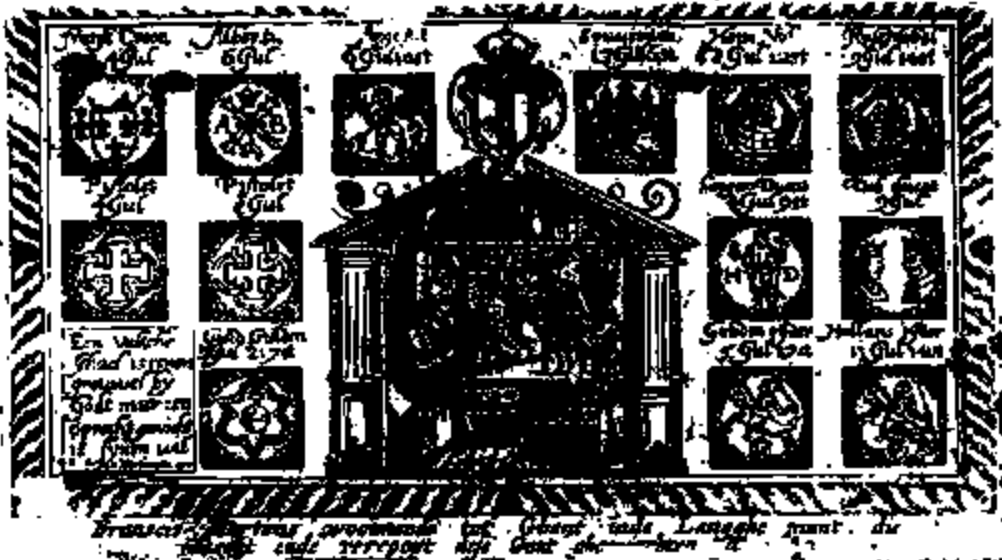

22a JACOB JANSZ DE BAECCKER, DORNICKSTRATE T.O. WISSEL,
ANTWERPEN

(* 1618 Antwerpen, + 1688 Amsterdam)
(muntgewichtdozen uit 1644-1659)

- wapen van Amsterdam, tarifiering 1644 Zuidelijke Nederlanden
- signatuur : S. Oort fecit, Jan Verhoven exc.
- spiegelbeeldige afleiding van 21, met aanpassingen :
  - andere spreuk in blokje linksonder
  - adres onderaan toegevoegd
  - soeverein i.p.v. friese rijder
  - rechtopstaande rechthoeken op onderste deel van de pilasters (vgl. nr. 12, ook door Jan Verhoven)

De signatuur S.Oort fecit is door Verhoven van het voorbeeld overgenomen !

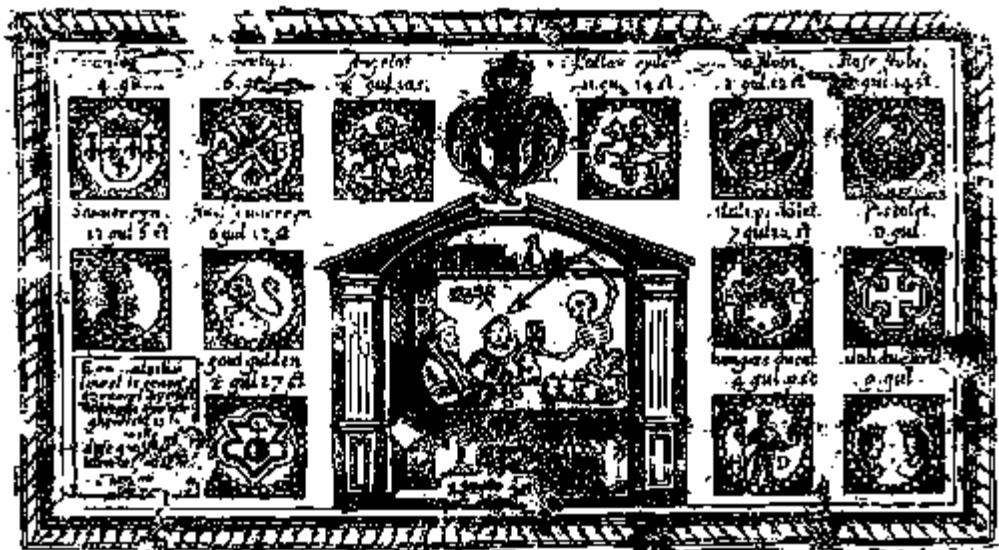
22b FRANCISC MARTENS, LANGGHE MUNT, GHEENT 1652 ? / 1662 ?
 (* .... 00 .... + ...)

(muntgewichten met de jaartallen 1652-1662)

- = wapen van Amsterdam, tarifiering 1644 Zuidelijke Nederlanden
- = gesigneerd : S.Oort fecit, Jan Verhoven exc.
- = tweede staat van 21, met aanpassingen :
  - naam en adres onderaan gewijzigd

Vlak tegen de onderste sierrand zijn nog de topjes te zien van een aantal "hoge" letters uit de verwijderde tekst van de eerste staat.

Het vanwege de beschadiging slecht zichtbare jaartal wordt op twee manieren gelezen (9).

23 BALANSMAKERSNAAM ONLEESBAAR (ZUID-NEDERLANDS)

- wapen van Amsterdam, tarifiering 1644 Zuidelijke Nederlanden
- komt voor in een doos van ?? Dunwalt
- afleiding van 22, met aanpassingen :
  - signatuur (?), Bijbelverwijzing, dakvoluten en naam/adresregel onderaan weggelaten
  - achterwand ongegarceerd
  - hollandse rijder, hongaarse dukaat, dubbele dukaat en pistolet verplaatst
  - italiaanse pistolet i.p.v. pistolet, 1/2 soeverein i.p.v. gouden rijder, soeverein Philips IV i.p.v. soeverein Albert & Isabella

In de onderate helft van het tekstblokje links onder zijn wegens beschadigingen nog slechts fragmenten zichtbaar :

"dese gaut .....hten ve..... ..ae... .. et ..
 asen re...ie", hetgeen zich moeiteloos laat aanvullen tot "dese gautgewichten vercoopt ...ae... .. met 2 asen remedie". De balansmakersnaam blijft echter onleesbaar - wellicht zal deze op een beter leesbaar exemplaar "Geraart Dunwalt" (+ 1617 Antwerpen, 1665 poorter Amsterdam, + ...) blijken te luiden.

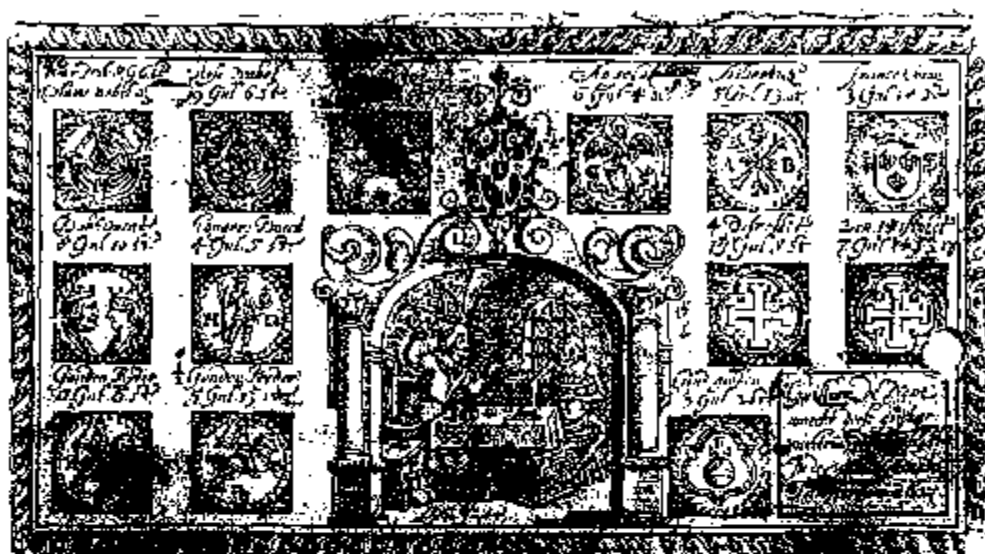

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

30a GILLIAM DE NEVE, GOUTSCHAL - WARHOESTRAET, AMSTERDAM 1627
(* 1576 Antwerpen, oo 1604 Antwerpen, + 1654 Amsterdam)

- arabesk, tarifiering 1622 Noordelijke Nederlanden
- signatuur : Blon fecit

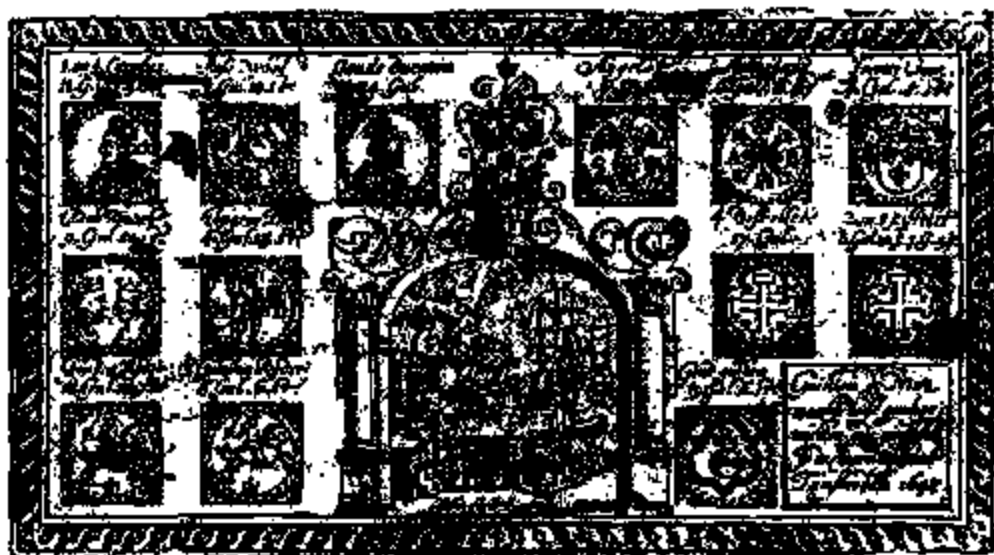
Deze eerste staat is nog niet teruggevonden ; het bestaan ervan is afgeleid uit een detail in de tweede staat dat later aangebracht lijkt (zie de opmerking bij 30b), en uit het feit dat op de imitatie (nr. 31) dit detail eveneens ontbreekt.

30b GUILLIAM DE NEVE, GOUTSCHAL - WARMOESTRAET, AMSTERDAM 1627
(als voren)

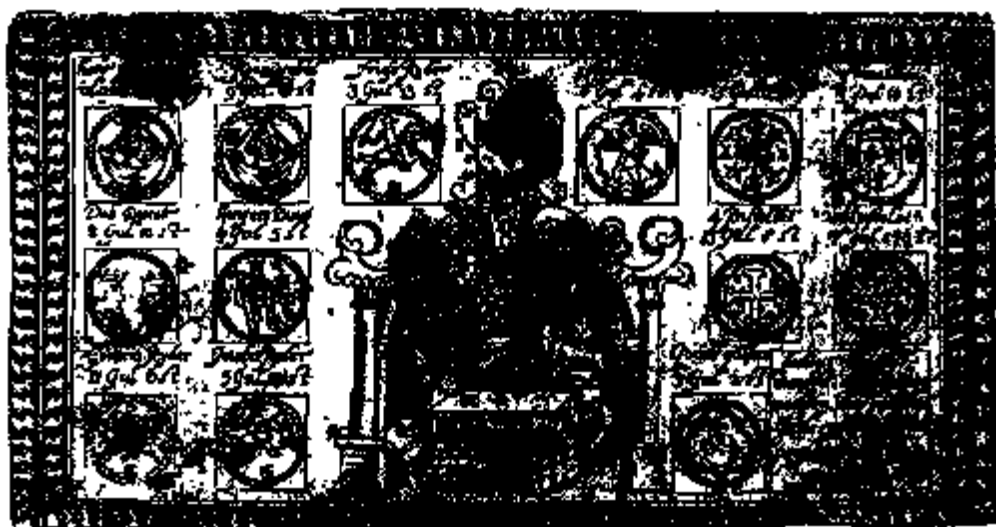
- = arabesk, tarifiering 1622 Noordelijke Nederlanden
- = signatuur : Elon fecit
- = tweede staat van 30, met aanpassing :
  - "1/2" toegevoegd aan "gouden rijder 5 gul 13 st"

Genemde aanduiding staat geheel buiten de kolom, hetgeen bij de andere bijschriften nergens het geval is.

30c GUILLIAM DE NEVE, GOUTSCHAL - WARMOESTRAET, AMSTERDAM 1647
(als voren)

- arabesk, tarifiering 1645 Noordelijke Nederlanden
- signatuur : Blou facit
- derde staat van 30, met aanpassingen :
  - jaartal veranderd
  - 1 en 1/2 carolus i.p.v. henricusnobel en vlaamse nobel, gouden ducaton i.p.v. friese rijder
  - koersverhoging van overige munteorten

31 ANTONI VAN DIST, GOUISCHAL - WARMOESTRAET, AMSTERDAM 1627

(* .... Rijssel, 1654 stadslijker Brugge, + 1659 Brugge)

- arabesk, tarifiering 1622 Noordelijke Nederlanden
- afleiding van 30a, met aanpassingen :
  - Antoni van Dist i.p.v. Guiliam de Neve
  - signatuur weggelaten
  - geen losse munten op tafel
  - BI 12 i.p.v. LVC 12
  - blokjes niet gearceerd
  - zonder onderbreking in de siertrand

CONCLUSIE

Uit het voorgaande blijkt dat het Amsterdamse wapen nogal eens ten onrechte op muntgewichtdoosetiketten is geplaatst, althans dat dit gebruik niet in overeenstemming was met de plaats van vervaardiging. Uit de Noordelijke Nederlanden kennen we een algemeen etiket met Amsterdams wapen, dat gebruikt is door de Rotterdammer Joerse (catalogusnr. 21a). Een volgende staat van dat prentje (nr. 21b) vertoont wél zijn naam en adres, maar draagt nog steeds datzelfde Amsterdamse wapen. Vanwege deze combinatie is wel verondersteld dat Joerse twee winkels bezat, één in Rotterdam en één in Amsterdam (10). Naar mijn mening is dit niet erg waarschijnlijk - het wordt in ieder geval niet door adresvermeldingen in dozen of door archiverische gegevens ondersteund. Veel aannemelijker is het, dat Joerse een bij het publiek bekend en geaccepteerd voorbeeld heeft nagevolgd om zijn eigen werk daarmee verkoopbaarder te maken.

Dit argument lijkt evenzeer geldig te zijn voor sommige Zuid-Nederlandse etiketten met het Amsterdamse wapen, zoals bijv. die van Bommaerts (nr. 11b), van Jacob de Backer (nr. 22a), van Martens (nr. 22b) en een van een onbekende balansmaker (nr. 23). Dat die etiketten Zuid-Nederlands zijn staat vast door de erop voorkomende adressering en/of de tarifiering der munten volgens de Zuid-Nederlandse ordonnantie van 1644. Van een ander etiket van Jacob de Backer (nr. 12b) is niet zeker of het wel als Zuid-Nederlands betiteld mag worden, omdat van De Backer bekend is dat hij zijn werkzaamheden in Antwerpen begon, maar na verloop van tijd naar Amsterdam verhuisde. Het is niet uitgesloten dat de eerste staat met Antwerps wapen (nr. 12a) pas na die verhuizing gevolgd werd door de tweede staat met het Amsterdamse wapen.

De tweede staat kan echter ondanks het Amsterdamse wapen even goed nog uit de Antwerpse periode dateren: vergelijk de eerste en de tweede staat van het etiket voor Bommaerts (nr. 11a-b). Duidelijkheid is er pas weer met de derde staat op naam van Martinus de Backer (nr. 12c) - het Amsterdamse wapen gaat hier vergezeld van een adres in Amsterdam.

Eén Zuid-Nederlands etiket is nog niet genoemd, nl. dat van Antoni van Dist (nr. 31). Een stadswapen ontbreekt op subtype 3 altijd, zodat hieraan geen argument voor of tegen de toewijzing aan de Zuidelijke Nederlanden ontleend kan worden. De koersen die het etiket opgeeft zijn volkomen in overeenstemming met de Noord-Nederlandse tarifiering van 1622 en volgende jaren. Voeg daarbij de adressering "in de Goutschal in de Warmoestraet t Amsterdam" en toewijzing aan de Noordelijke Nederlanden lijkt onontkoombaar. Het detail dat na het geciteerde fragment komt, zet die toewijzing echter meteen weer op losse schroeven. Gedoeld wordt op het jaartal 1627. Dat verschillende balansmakers op hetzelfde adres woonden, komt wel vaker voor, maar nooit tegelijkertijd. Uit alles blijkt dat dit etiket een letterlijke copie is van het etiket dat Le Blon in 1627 maakte voor De Neve (nr. 30a). De nabootsende graveur nam nagenoeg alles precies over van het voorbeeld, inclusief de ontbrekende aanduiding "1/2" vóór de gouden rijder, de Noord-Nederlandse koersen, het adres en het jaartal - slechts de naam van de balansmaker werd vervangen. Op basis van dit etiket is wel geopperd dat Van Dist leerling-compagnon van De Neve is geweest (11). Als verklaring voor de grote overeenkomst in de etiketten 30 en 31 is die veronderstelling

echter nogal zwak : in plaats van een exacte copie zou men dan veel eerder een andere staat van dezelfde koperplaat mogen verwachten. Van Dist was werkzaam in Rijssel en Brugge ; over een verblijf te Amsterdam zijn geen verdere gegevens bekend (12). Een jongere naamgenoot werkte weliswaar te Amsterdam, maar kennelijk niet als zelfstandige (13). Het jaartal 1627 past in dat verband trouwens helemaal niet. De muntgewichtjes met het merk van Antoni I, die ook in een doos met dit etiket worden aangetroffen, vertonen de letters AVD rond een lalie, het muntteken van Brugge. Om deze redenen en omdat er in de Zuidelijke Nederlanden verschillende Noord-Nederlandse etiketten zijn nagebootst, neem ik aan dat ook het etiket voor Van Dist in de Zuidelijke Nederlanden ontstaan is. Vermoedelijk dateert het net als de andere Zuid-Nederlandse etiketten die hier werden besproken van na 1644, waarschijnlijk uit de periode 1654-1659 toen Van Dist in Brugge werkte.

Samenvattend kan gesteld worden, dat het Amsterdamse stadswapen enkele malen door niet-Amsterdamse balansmakers op hun etiketten is geplaatst, waarschijnlijk uit concurrentie-overwegingen. Amsterdamse muntgewichtdozen lagen wellicht beter in de markt en werden gemakkelijker verkocht dan de Zuid-Nederlandse. Dit vermoeden wordt gesteund door het feit dat tot twee keer toe een etiket met het Antwerpse wapen werd gewijzigd en in de tweede staat is voorzien van het Amsterdamse wapen (nr 11a-b en 12a-b). Op het einde van de vorige eeuw waren Amsterdamse (en Keulse) muntgewichtdozen in zo ruime mate in België te vinden, dat De Witte daarin aanleiding zag een geringe productiecapaciteit van de Zuid-Nederlandse balansmakers te veronderstellen (14). Berder is het omgekeerde het geval : niet een capaciteitsgebrek was hiervan de oorzaak, maar een duidelijke voorkeur van het publiek voor Amsterdamse muntgewichtdozen.

NOTEN

1. Deze etiketten maken deel uit van de vele tientallen etiketten waarvan sinds 1978 foto's bijeengebracht werden ten behoeve van een algemeen onderzoek naar Noord-Nederlandse muntgewichtdozen en hun makers. In het kader van dat onderzoek zullen binnen afzienbare tijd catalogi van muntgewichtjes en van etiketten gepubliceerd worden.
2. Plakkast Staten-Generaal 21 juli 1622, 12 augustus 1626, 20 april 1633, 9 oktober 1638 en 6 maart 1645.
3. Ordonnantie Philips IV, 31 mei 1644.
4. Het betreft catalogusnr. 31, op naam van Antoni van Dist.
5. H. DE LA FONTAINE VERWEY, Michel le Blon - graveur, kunsthandelaar, diplomaat, in *Jaarboek van het Genootschap Amstelodanum* 61, 1969, p. 103-125.
6. A. VON WURZBACH, *Niederländisches Künstler-Lexikon*, Wenen/Leipzig, 1906-1911, III, p. 172.
7. *Ibidem* II, p. 770.
8. Deze gegevens zijn voor het merendeel ontleend aan D.A. WITTOP KONING/G.M.M. NOUBEN, *2000 jaar gewichten in de Nederlanden*. Lochem, 1980.

9. A. DE WITTE, Un nouvel ajusteur belge de poids et balances, in *Revue Belge de Numismatique* 57, 1901, p. 364-365 ; Y. ROLLEBOSCH-VAN RECK, Typologische benadering van enkele muntgewichtdozen uit de verzameling van het Bijlokesmuseum Gent, in *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nr 30, 1976, p. 83-102, speciaal p.99.
10. A. VISART DE BOCARME, Gilles Joerse , ajusteur de poids monétaires à Rotterdam, in *Revue Belge de Numismatique* 72, 1920, p. 200.
11. B.A. WITTOP KONING/G.M.M. HOUBEN, 2000 jaar gewichten in de Nederlanden, Lochem, 1980, p. 193, nr. c1.
12. A. VISART DE BOCARME, Jean Staes, ajusteur à Anvers ; Antoine van Diest, ajusteur à Amsterdam ; Thomas Gouson, ajusteur à Anvers, in *Revue Belge de Numismatique* 81, 1929, p. 196-198 veronderstelt weliswaar dat Van Diest in 1627 te Amsterdam werkzaam was, maar het enige bewijs dat daarvoor aangevoerd wordt is etiket nr. 31.
13. D.A. WITTOP KONING/G.M.M. HOUBEN, 2000 jaar gewichten in de Nederlanden, Lochem, 1980, p. 169, nr. 14.
14. A. DE WITTE, Les dénéraux et leurs ajusteurs aux Pays-Bas méridionaux, V, in *Revue Belge de Numismatique* 55, 1899, p. 78-111, speciaal p. 110.

VERANTWOORDING

Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam : 20.

Gruuthuuse-museum, Brugge : 12a, 31.

Nationale Bank van België, Brussel : 11a.

Penningskabinet der Kon. Bibliotheek, Brussel : 21a.

Rabobank Nederland, Eindhoven : 22a.

Bijlokesmuseum, Gent : 22 b.

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningskabinet, Leiden : 10.

Particuliere collecties : 11b, 12b, 12c, 21b, 23, 30b, 30c.

Bij de voorbereiding van dit artikel ontving ik informatie van G.A. van Borsum Buisman, P. Cnops, G.M.M. Houben, E.A.J. Boiten, J. Schilderman, A. van Keymeulen, D.M. Kirova-Klerk, J.P. Filedt Kok, E. Tholen. Een wil ik hier hartelijk danken voor hun hulpvaardigheid.

Arent POL